

FUAT DÜNDAR • Modern Türkiye'nin Şifresi

FUAT DÜNDAR 1971 doğumlu. Lisans eğitimini 1994 yılında İTÜ Petrol Mühendisliği'nde tamamladıktan sonra master eğitimini İstanbul Üniversitesi Balkanlar Ortadoğu ve Asya Gelişmeleri Bilim Dalı'nda yaptı. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktorasını yarıda bırakıp, Paris-EHESS (École des hautes études en sciences sociales) okulunda –elinizdeki eser ile– tarih doktoru akademik ünvanını aldı. Michigan Üniversitesi'nde bir dönemlik, Osmanlı ve Modern Türkiye Tarihi dersi vermektedir. Yazarın *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar* (Doz Yayınları, 1999) ve *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İletişim Yayınları, 2001) adlı iki eseri daha bulunmaktadır. Amatör olarak fotoğraf sanatı ile ilgilenmektedir.

fuatdundar@hotmail.com

İletişim Yayınları 1322 • Araştırma-İnceleme Dizisi 225

ISBN-13: 978-975-05-0601-7

© 2008 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-6. Baskı 2008-2015, İstanbul

7. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK TASARIMI Fuat Dünder

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel - Ceren Kınık

DIZIN M. Özgür Yıldız

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FUAT DÜNDAR

Modern Türkiye'nin Şifresi

İttihat ve Terakki'nin
Etnisite Mühendisliği
(1913-1918)

i l e t i Ő i m

Gelenlere, kalanlara,
“Gün gelir bir gün
Başka bir mevsim, başka bir takvim, başka bir ilişkide
O eski ağı
Ansızın geri teper”.

MURATHAN MUNGAN, *Yalnız Bir Opera*

İÇİNDEKİLER

Önsöz	19
1914 Vilayet ve Sancaklar	23
Giriş	27
Kaynaklar	32
<i>Tartışmaların odağı şifreli telgraflar</i>	35
Türk, Ermeni, Yunan, Yahudi ve Kürt tarihyazımı	38
BİRİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı Göç Tarihi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	41
Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa göç tarihi	41
<i>Yayıma dönemi, sürgün politikası ve onda bir ilkesi</i>	41
<i>"Çöküş" dönemi, muhacir ve göçebelerin iskânı sorunu</i>	43
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türk milliyetçiliği	41
Cemiyet tarihi	52
<i>Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve</i> <i>İttihatçıların Anadolu tercihi</i>	57
<i>1913 Bab-ı Âli Baskını</i>	61
Goltz Paşa ve İttihatçıların vatan ve millet anlayışına etkisi	63
<i>Asker Millet</i>	65
<i>Ahmed Rıza Goltzist eseri: Asker</i>	70
Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp: Türkçülüğün getirisini tartışmak	73
<i>Gökalp ve "yeni hayat" projesi</i>	79

İKİNCİ BÖLÜM

Bilgi Süreci: Harita, Nüfus Sayımları ve Etnografya	85
Osmanlı'da haritacılık, nüfus sayımları ve etnografi	85
Nüfus sayımları ve istatistik	85
<i>Osmanlı nüfus sayımları ve ilk istatistik teşkilatı:</i>	
<i>İstatistik Kalemî</i>	86
Tahrir dönemi.....	86
Nüfus sayımları dönemi.....	88
<i>Osmanlı sayımlarının işlevi:</i>	
<i>Devleti paylaşmaktan ayrılıkçı taleplere</i>	93
<i>Nüfus tartışmaları</i>	107
Rum nüfusu tartışmaları.....	108
Ermeni nüfusu tartışmaları.....	109
Keldani, Nasturi ve Süryani nüfusu tartışmaları.....	112
Yahudi nüfusu tartışmaları.....	113
Kürt nüfusu tartışmaları.....	114
Kartografi, etnografik haritalar ve ikon-haritalar	115
<i>Bir politik araç olarak logo-haritalar</i>	118
Sosyoloji ve etnografi	121
<i>Etnografik araştırmalar ve Encümen-i İlmiyye Heyeti</i>	126
<i>Almanların rolü</i>	130
<i>İki İttihatçı araştırmacı: Baha Said ve Habil Adem</i>	133
Baha Said.....	133
Habil Adem (Naci İsmail Pelister).....	135
<i>İttihatçı yayınlar ve resmî tezlerin oluşumu</i>	136
Operasyonel harita ve nüfus sayımları	142
<i>Gizli nüfus sayımlarının analizi</i>	152
Sonuç	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Uygulama: Etnik Grupların Sevk ve İskânları	175
Bulgarlar: İlk İttihatçı hedef ve	
Avrupa sınırlarının İttihatçılarca çizilmesi	182
<i>Bulgar işgali ve Müslümanların kovuluşu</i>	184
<i>Edirne'nin geri alınışı, Bulgar nüfusun kovulması</i>	187
<i>İlk resmî mübadele, Osmanlı-Bulgar anlaşması</i>	188

Rumlar: "Kovma"dan "hapsetme"ye kıyıları Türkleştirmek	191
1. Dönem (1913-1914): Bir İttihatçı rövanş olarak	
Rumların gayriresmî yollarla kovulması	194
<i>İlk hedef Trakya bölgesi, Anadolu'ya hazırlık</i>	194
<i>İkinci hedef; Anadolu Rumları</i>	197
Organizasyon.....	197
Hükümet görevlileri.....	200
Çeteler.....	202
Kullanılan metotlar.....	204
Ekonominin millileştirilmesi metodu olarak boykot.....	204
Bir kovma metodu olarak muhacir iskânı.....	207
Terör ayları ve Yunanistan'ı mübadeleye ikna etme çabaları (Mayıs-Temmuz 1914).....	210
Kadük kalan bir proje: Mübadele.....	216
Meclis tartışmaları ve Talat Paşa'nın ikili üslubu.....	219
2. Dönem (1915-1918): Bir "tehdit vasıtası" olarak	
kullanmak ve kıyıları temizlemek için	
Rumların iç bölgelere sürülmesi	225
Uluslararası boyut: Düşmanlıktan birlik arayışlarına.....	228
Savaşa giriş ve Rumların iç bölgelere sevki.....	230
Kıyıların Rumlardan temizlenmesi.....	233
Yunanistan'ın savaşa girişi.....	240
Sonuç	246
Ermeniler: "Kesin çözüm" için çöle sürmek	248
Zor'a tehcir kararının önemi	251
Zor bölgesinin iklim ve coğrafi karakteri.....	251
Zor halkının göçebe karakteri.....	252
Lütfi Efendi'nin raporu.....	255
Talat Paşa'nın Zor bölgesine dair bilinci.....	256
Tehcir kararına götüren süreç	258
1914 "Vilayat-ı Şarkıyye Islahatı".....	258
Ermeni partilerin takibi ve "isyancıların" hareketsiz kılınması.....	262
Bir İttihatçı korku: Ermeni-Kürt ittifakı.....	272

1. dönem (24 Nisan 1915): Politik tutuklamalar ve güneye ilk sürgün emri	276
<i>Politik nedenler ve 24 Nisan tutuklamaları</i>	276
<i>Demografik nedenler</i>	278
<i>Askerî nedenler: Çanakkale çıkarması ve Rus işgali</i>	279
2. dönem (9 Mayıs 1915): Kıyı ve sınır bölgelerin boşaltılması emri	282
<i>Meclis-i Vükela Kararı ve Tehcir kanunu</i>	286
<i>Ermeni Köylerinin İslâmlaştırılması ve Türkleştirilmesi</i>	289
<i>Ermeni mallarının dağıtımı: Emval-i metruke komisyonları</i>	293
3. dönem (21 Haziran 1915): “İstisnasız tüm Ermenilerin hedeflenmesi”	296
<i>Anadolu’da bırakılan Ermeni nüfusu</i>	298
<i>Asker ve zanaatkâr aileleri, Protestanlar ve Katolikler; kimsesiz kadınlar ve çocuklar</i>	298
<i>İhtidalar</i>	300
<i>Bir devlet politikası olarak Ermeni kadınların zorunlu evlendirilmeleri: Tezvic</i>	304
<i>Ermeni çocukların “terbiye” meselesi</i>	305
<i>Ayrıcalıklı bölgeler Edirne, İstanbul ve İzmir</i>	307
<i>Ermeni sorununun “çözümlemesi” ve istatistiğin kullanılması</i>	308
<i>Tehcirin sona erdirilmesi</i>	311
<i>İki bölgede iki farklı istatistikî kaygı: İskan bölgesinde % 10’u tutturmak ve Anadolu’da sayısal “takibat”</i>	315
<i>Sürgün bölgesindeki sayımlar: % 10’u tutturmak</i>	316
<i>Musul’un Ermenisizleştirilmesi</i>	320
<i>Anadolu’da bırakılan Ermenilerin sayısal “takibatı”</i>	321
Cemal Paşa ve Ahmed Rıza Bey’in muhalefeti ve propaganda faaliyetleri	324
<i>Halep’in iskân bölgesine dahil edilmesi meselesi ve Cemal Paşa</i>	324
<i>Ayan Ahmed Rıza Bey’in Meclis’teki muhalefeti</i>	328
<i>Savaş propagandasından resmî ideolojinin inşasına</i>	330
Sayısal boyut ve “Talat Paşa’nın defteri”	335
Sonuç	340
Nasturiler ve Süryaniler	349
<i>Nasturiler</i>	350
<i>Süryaniler</i>	353

Yahudiler: "Sadık unsurun" tehciri	354
Yahudilerin yurt arayışı ve Abdülhamid İmparatorluğu	355
Pogromdan kaçan Yahudilerin Osmanlı'ya varışı.....	355
Abdülhamid ve Siyonist hareket.....	358
Cemiyet, Yahudiler ve Siyonizm	362
Cemiyet ve Yahudiler.....	362
Balkanlar'dan Yahudi muhaceratı.....	369
Yahudilere yönelik kovma ve sevk politikası.....	372
Yabancı Ülke Tabaası Yahudilerin Filistin'den kovulması.....	373
25 Ağustos 1915, Yahudilerin sürülmesi.....	383
Anadolu ve Trakya sahillerinden Yahudi sürgünü.....	386
Yafa'nın boşaltılması ve Kudüs'teki benzer girişim.....	388
Sonuç	396
Kürtler: Asimile edilebilir bir halk	399
Abdülhamid'in Kürt politikası	400
İttihatçı politika ve Ziya Gökalp	401
1. Etap: "Sorun"un tanımlanması.....	401
2. Etap: Kürdoloji araştırmaları.....	403
Sosyolojik anket.....	404
Zeami teşkilat.....	405
Dini teşkilat.....	407
İktisadi teşkilat.....	408
3. Etap: Uygulama, Kürt nüfusunun % 5 oranında dağıtılması.....	409
Türk bölgesindeki Kürtlere yönelik gizli araştırma.....	410
AMMU'nun kuruluşu ve Kürtlerin sevk ve iskânı.....	411
4. Etap: Kürt sorununa dair resmî ideolojinin inşası.....	418
Prospektif bir bakış: Gökalp'in Cumhuriyet dönemi faaliyetleri	419
SONUÇ	
Türk Milliyetçiliğinin Şifresi	423
SÖZLÜK	443

EKLER	445
EK 1: Osmanlı İmparatorluğu 1914 Resmî Nüfus Verileri.....	446
EK 2: Osmanlı, Ermeni Patrikliği ve Rum Patrikliği'ne Göre Ermeni Nüfusu.....	448
EK 3: Rum Patrikliği ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Rum Nüfusu.....	449
EK 4: Osmanlı Ordusunun Savaş Başlangıcındaki Yığınak Durumu.....	450
EK 5: İstanbul Dinsel Haritası.....	451
EK 6A: Çatalca Etnografik Haritası.....	452
EK 6B: Çatalca Haritası Reprodüksiyonu.....	453
EK 7A: “Merzifon Kazasının Muhit ve Kurasını Müşir Krokidir”.....	454
EK 7B: Merzifon Etnografik Haritasının Reprodüksiyonu.....	455
EK 8A: Ladik Kazası Etnografik Haritası.....	456
EK 8B: Ladik Kazası Etnografik Haritası Reprodüksiyonu.....	457
EK 9: Mahmudiye Kazası Aşiretleri Haritası.....	458
EK 10A: Van ve Bitlis Etnografik Haritası.....	459
EK 10B: Van ve Bitlis Etnografik Haritasının Reprodüksiyonu.....	460
EK 11: Gümüşhacıköy Haritası.....	461
EK 12: İmranlı/Koçgiri Haritası.....	462
EK 13: Harita ve Nüfus Sayımı Talimatnamesi.....	463
EK 14: Türkleştirme Talimatnamesi.....	464
EK 15: Adaların Türkleştirilmesi Emri.....	466
EK 16: Erdek'te Kalmalarına İzin Verilen Ermenileri İçeren Liste.....	467
EK 17: Amasya Kaza Merkezi Nüfusu ve İhtida Eden Ermeniler.....	472
EK 18: İmranlı/Koçgiri Verilerinin Son Sayfası.....	473
EK 19: Çatalca Verilerinin Son Sayfası.....	474
EK 20: Rumlar ile İlgili Belgeler.....	475
EK 21: Ermeniler ile İlgili Belgeler.....	486
EK 22: Nasturiler ile İlgili Belgeler.....	492
EK 23: Kürtler ile İlgili Belgeler.....	494
KAYNAKÇA	512
DİZİN	526

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1: 1914'te Siyasi ve İdari Sınırlar	25
ŞEKİL 2: 1914 Liva/Sancak Sınırları.....	26
ŞEKİL 3: Berlin Kongresi'ne Sunulan Ermeni Haritası	99
ŞEKİL 4: Eldeki Operasyonel Nüfus Sayımı Verilerinin Coğrafi Dağılımı.....	149
ŞEKİL 5: İttihatçılar İçin İdeal Morfoloji.....	173
ŞEKİL 6: 1912-1915 Arası İmparatorluğun Avrupa Sınırları.....	183
ŞEKİL 7: Bulgarların Çıkarılması (1913-1914).....	190
ŞEKİL 8: Birinci Dönem, Rumların Kovulması (1913-1914).....	195
ŞEKİL 9: İkinci Dönem: Rum Nüfusunu “Hapsetme” (1915-1918).....	231
ŞEKİL 10: Zeytun Ermenilerinin İlk Tehcir Bölgesi.....	271
ŞEKİL 11: 24 Nisan 1915, Çölümsü Bölgelere İlk Sürgün.....	278
ŞEKİL 12: 9 Mayıs 1915, Van, Bitlis ve Erzurum'un Kısmi Olarak Boşaltılması.....	283
ŞEKİL 13: 23 Mayıs 1915, 6 Vilayetin Boşaltılması	285
ŞEKİL 14: 21 Haziran 1915: 4 İlin Katılması ile, “İstisnasız Tüm Ermenilerin” Sürülmesi.....	297
ŞEKİL 15: 5 Temmuz 1915; Tehcir ve İskân Bölgelerinin Genişlemesi.....	317
ŞEKİL 16: 1 Haziran 1916: Musul'un Ermenisizleştirilmesi.....	321
ŞEKİL 17: Nasturi ve Süryanilerin Sevk Mahalleri	350
ŞEKİL 18: Yahudilerin Kovulma ve Sürgünleri (1914-1917).....	394
ŞEKİL 19: Kürt ve Türklere Ayrılan İskân Bölgeleri.....	413

İSTATİSTİK TABLOLAR

TABLO 1: 1882-1897 Arası, Ermeni, Osmanlı ve Fransız Kaynaklarına Göre Ermeni Nüfusu.....	102
TABLO 2: Bogos Nubar Paşa'nın Sevr Konferansı'na Sunduğu "6 Vilayet" in 1912 Nüfusu.....	111
TABLO 3: Hüdavendigâr Nüfusu.....	154
TABLO 4: Konya Merkez, Akşehir, Ilgın, Seydişehir ve Ereğli Nüfusu.....	155
TABLO 5: Cihanbeyli Nüfusu.....	156
TABLO 6: İmranlı/Koçgiri Nüfusu ve İhtidalar.....	157
TABLO 7: "Amasya Merkez Kazasında Elyevm Mevcud Olan Nüfusun Mikdarı".....	158
TABLO 8: Sivas-Havza Nüfusu.....	159
TABLO 9: Sivas'a Bağlı Kazaların Nüfusu.....	161
TABLO 10: Giresun Nüfusu.....	160
TABLO 11: Suriye Kaza Nüfusları.....	164
TABLO 12: Çatalca Merkez, Silivri ve Büyükçekmece Nüfusu.....	165
TABLO 13: Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Sındırgı, Balya, Edremit, Burhaniye ve Ayvalık Nüfusu.....	166
TABLO 14: Erdek ve Bağlı Kazaların Türk ve Rum Nüfusu.....	167
TABLO 15: Afyon Merkez ve Çivril Nüfusu.....	167
TABLO 16: Maraş Merkez, Pazarcık ve Göksun Nüfusu.....	168
TABLO 17: Muğla Nüfusu.....	169

TABLO 18: Teke Nüfusu.....	170
TABLO 19: Edirne Nüfus Bileşimine Yönelik Üç Tarafın İddiaları.....	185
TABLO 20: Mayıs-Haziran 1914 Aylarında Saldırıya Uğrayan Rum Köyleri.....	213
TABLO 21: “Sevk ve Teb’idleri Mukarrer Ermeni Ahalinin Vilayet ve Müstakil Liva Üzerine Mikdarını İrae Eder”.....	341
TABLO 22: Ermeni Nüfus ve Tehcire Tabi Tutulan Nüfus	342

KISALTMALAR

AAIU	Archives Alliance Israélite Universelle
AMMU	Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi
C.PC:	La Correspondance Politique des Consuls (Quai d'Orsay Archives du Ministère des affaires étrangères, AMAE)
ITC.....	İttihat ve Terakki Cemiyeti
DH.....	Dahiliye Nezareti
DH.EUM.....	Emniyyet-i Umûmîyye Müdüriyeti
DH.EUM.3.Şb.....	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube
DH.EUM.5.Şb.....	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH.EUM.KLU.....	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi
DH.EUM.MH.....	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhabere Kalemi
DH.EUM.MTK.....	Dahiliye Nezareti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.PMC.....	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Polis Mecmuası Kalemi
DH.EUM.THR.....	Tahrirat Kalemi Belgeleri
DH.EUM.VRK.....	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası

DH.HMŞ	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliđi Kalem-i
DH.KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü
DH.MB.HPS.M	Dahiliye Nezareti Meban-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
DH.ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i
DH.SN.THR	Dahiliye Nezareti Sicilli Nüfus Tahrirat Kalem-i Analitik Envanteri
FO	Foreign Office
HR.SYS	Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı Katalođu
İAMM	İskan-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti
MAZC	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MVM	Meclis-i Vükela Mazbataları
SNI	Sicilli Nüfus İdaresi
TİGMA	Toprak İskân Genel Müdürlüğü Arşivi
WO	War Office

Önsöz

Bu önsöz, Osmanlı arşivlerine adım attığım 11 Ağustos 1995 tarihinden beri yürütölen iki aşamalı bir çalışmanın sonsözü sayılabilir. 2000'de bir master tezi olarak Müslümanlara yönelik sevk ve iskân politikasını işlediğim çalışmanın ikinci aşaması olan elinizdeki bu eser 2007'de EHESS-Paris'te tarih doktorası olarak savunulmuş ve tarafımdan Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bu çalışmanın Paris gibi, farklı bir kültür ortamında, farklı kayguların hâkim olduğu ve bunların beni daha da ötekileştirdiği bir ortamda yapılması tezimi biraz değiştirmiştir. Şunu dürüstçe ifade etmeliyim ki, bu çalışma Türkiye'de yapılmış olsaydı biraz daha farklı olurdu. Eldeki malzemelere bakış ve bunları işleme biçiminin de etkilenmemesi mümkün değildi. Yani Paris'te bu tezin yapılması, aynı zamanda bana bir saha çalışması yapma şansı vermiştir. Tarihçiler arşivlerden, kağıt yağınlarından tezlerini inşa ederler sanılır, oysa içinde bulunan kaygı kültürü, tarihçiler üzerinde derin etkiler bırakır.

Bu çalışma bende de önemli etki ve değişimler yarattı. Mühendislikten sosyal bilimlere ve tarihe geçişimde en büyük etmen, Benedict Anderson'un "Nüfus Sayımı, Harita ve Müze" adlı makalesi olmuştu. Matematiğin milliyet sorunlarında ve

genelde de toplumsal hayatın organizasyonundaki işlevine bakma yönündeki temel problematiğim o günden beri değiş-mese dahi, bu çalışma sırasında temel dünya görüşüm bir nebze etkilendi. Tek cümleyle ifade edersem, artık dine değil pozitivizme daha sorgulayıcı bakmak gerektiğini fark ettim. Pozitivizmin toplumu değiştirme, dönüştürme hırsı bundan sonraki çalışmalarımın temel derdi olacaktır.

6 farklı kimliğe yönelik olarak yürütülen nüfus politikası ekseninde milliyet politikalarının da söz konusu edildiği ve oldukça hassas konulara değinildiği bu çalışma, birçok eksiği de bağrında taşımaktadır. Özellikle giriş kısmında, Türk milliyetçiliğinin düşünsel gelişimini daha geniş tutamadığım için gerçekten hayıflanıyorum. Ama böylesi çok sayıda kimliğin işlendiği ve orijinal metinlere dayanan bir tarihyazımının tercih edildiği, bir o kadar da hassas, kamuoyunu saflara ayıran ve bugüne kadar ciddi bir araştırmaya tabi tutulmamış bir konuda yazmak hiç de kolay olmadı. Tüm enerjimi ve imkânlarımı son raddesine kadar zorlandım. Ancak tüm eksiklerime rağmen, 2001'deki çalışmam gibi, bu çalışmanın alanında bir ilk ve Türk tarihyazımı yanı sıra Yunan, Ermeni, Kürt ve Yahudi tarihyazımlarını –bu dönemle ilgili– sarsacak düzeyde olduğunu düşünüyorum. Çalışma yürütülürken ve analizler yapılırken gerekli olan ve gösterilen tevazuyu, sonsözde, bu noktada ne yazık ki gösteremiyorum.

Bu çalışmada yayımlanan belgelerin ezici bir çoğunluğu ilk defa gün yüzüne çıkmaktadır. Özellikle haritalar, nüfus verileri ile Kürtlere yönelik sosyolojik anketin genel geçer söylemleri alt-üst edecek önemde belgeler olduğuna inanıyorum. Ancak bu çalışmanın özgüllüğü bulunan belgelerle sınırlı değildir. Öne sürülen tezler de oldukça önemlidir. Temel tez, istatistik ve matematiğin etnik sorunlarda asıl rolü oynadığını öne çıkarırken bu çalışmanın her bölümünde yeni tezler ileri sürülmüştür: Ermeni katliamının, dereceli tırmanan tehcirin bir –kaçınılmaz değil– sonucu olduğu; 1922'de Yunanistan ile yapılan mübadelenin kadük kalan İttihatçı bir proje olduğu; Kürtlerin asimilasyonunun Gökalp'in çerçevesini çizdiği gü-

nümüz Türk milliyetçiliğinin kurucu bileşkesi olduğu; İttihatçıların Yahudilere ve Filistin meselesine bakışında da tehcir amacının merkezî bir yer tuttuğu; Osmanlı devletinin Müslümanları etnik kökenlerine göre kayda geçirdiği; nüfus sayımlarının cemaatlerin devlete katılım oranını belirlemede önemli işlev gördüğü; Türk resmî ideolojisinin bugün Ermeni ve Kürt meselesine bakışının savaş yıllarında oluşturulmuş propaganda menşeli olduğu vs. vs.

Bu çalışma sırasında birçok devlet arşivi ve kütüphaneden yararlanıldı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yarattığı uygun çalışma ortamı ve başta Fuat Recep olmak üzere araştırma salonu ekibinin çabası olmasaydı bu özgünlükte bir çalışma ortaya çıkaramazdım. Ayrıca bu çalışmada Quai d'Orsay Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Britanya Public Records Arşivi ve Yahudi Alyans Okulları Arşivi'nin yanı sıra; INALCO, Maison Sciences del'Homme-MSH, Fransız Ulusal Kütüphanesi-BNF, Ermeni Nubar Kütüphanesi, Paris Kürt Enstitüsü Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İSAM ve IFEA gibi birçok kütüphanenin çalışanlarının güler yüz ve sabrının da payı vardır.

Direktörüm Hamit Bozarslan'a, onun hoşgörüsü ve engin bilgisine minnet borçluyum. Bir ikinci direktör gibi yakın ilgisini esirgemeyen Nathalie Clayer'e; gerek tez yazım sürecinde ve gerekse birçok konferansta görüş, öneri ve yardımlarını benden esirgemeyen François Georgeon, Gilles Veinstein, Raymond Kévorkian, Claire Mouradian, Morgane Labbé, Christine Allison, Gilles Dorronsoro, Alexandre Toumarkine, Rifat Bali, Henriette Asseo, Meropi Anastassiadou-Dumont, Hans-Lukas Kieser, Taner Akçam, Howard Eissenstat, Michael Reynolds, Ronald Suny, Peter Holquist, Eric Weitz'e teşekkürü bir borç bilirim. Amerika arşivlerinden belgeleri sağlayan Berna Pekesen'e, tezin Fransızca yazımı sırasında desteğini esirgemeyen Burçin Gerçek, Aslı Sümer, Semra Meral, Clemence Scalbert'a; İngilizce çevirideki katkıları nedeniyle Fatma Ülgen ve Ayşe Günaysu'ya; tezin son günlerinde beliren ve şefkatiyle stresime dalgakıran vazifesi gören Monique B.'a bu çalışma çok şey borçludur. Ailenin en küçüğü olma avantajımı bana

hep kullandırarak bu çalışmanın ihmaline uğrayan Halide ab-
lama ve –okumayı bilmese de– anneme sonsuz şükranlarımı
iletmem gerekir. Gerçekten de, aile ve çevremdeki kadınlar ol-
masaydı bu çalışma olmazdı, her başarılı erkeğin arkasında bir
değil birçok kadın var dedirten kadınlara, bu çalışma ithaf
edilmezse bir vefasızlık olur.

Château Rouge, Paris,
Aralık 2007

1914 Vilayet ve Sancaklar

Vilayetler:*

- Adana:** Mersin, Cebel-i Bereket (Osmaniye), Kozan (Sis)
Ankara: Yozgad, Kırşehir, Çorum
Aydın: Saruhan (Manisa), Aydın, Denizli
Bağdad: Divaniye, Kerbela,
Basra: Müntefik, Amare,
Beyrut: Akka, Trablusşam, Lazkiye, Nablus
Bitlis: Muş, Siird, Genç,
Cezayir-i Bahr-i sefid: Midilli, Sakız, Limni
Diyarbakir: Mardin, Siverek, Ergani
Edirne: Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ, Rodosto), Gelibolu
Erzurum: Erzincan, Bayezid
Haleb: Ayıntab (Antep)
Hicaz
Cidde
Hüdavendigâr (Bursa): Ertuğrul (Bilecik),
İstanbul, Üsküdar

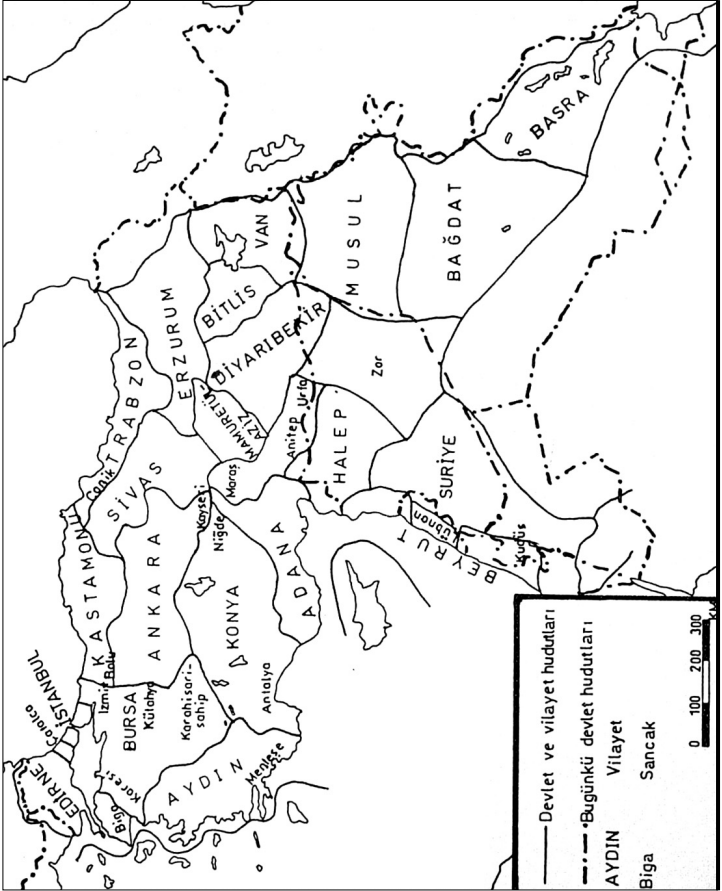
(*) "Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti, Teşkilat-ı Hazıra-i Mülkiyeyi ve Vilayet, Liva, Kaza ve Nahiyelerin Hurûf-i Heca Sırasıyla Esamîsini Havî Cedveldir", Matbaa-i Amire, İstanbul, 1331 (1915).

Kastamonu: Kengırı (Çankırı), Sinob
Konya: Burdur, Hamidabad (Isparta)
Ma'muretü'l-aziz: Malatya, Dersim
Musul: Kerkük, Süleymaniye
Sivas: Amasya, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Tokad
Suriye: Hama, Havran, Kerek
Trabzon: Lazistan (Rize), Gümüşhane
Van: Hakkari
Yemen: Hadîde, Taiz

Bağımsız sancaklar:

Asîr
Bolu
Canik (Samsun)
Cebel-i Lübnan
Çatalca
Eskişehir
İçel (Silifke)
İzmit
Kudüs-i Şerif
Kale-i Sultaniye (Biga, Çanakkale)
Karahisar-ı sahip (Afyonkarahisar)
Karesi (Balıkesir)
Kayseri
Kütahya
Maraş
Medine-i Münevvere
Menteşe (Muğla)
Niğde
Teke (Antalya)
Urfa
Zor (Deyr)

ŞEKİL 1
1914'te Siyasi ve İdari Sınırlar

Giriş

Bu çalışma, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* adlı çalışmamın bir devamıdır.¹ Müslüman topluluklara yönelik sevk ve iskân politikası önceki çalışmada incelendiğinden bu çalışmada geri kalan topluluklar; Bulgar, Ermeni, Rum, Süryani-Keldani ve Yahudiler gibi gayrimüslim gruplar hedeflenmiş ve ayrıca harita, nüfus sayımları ve etnografik araştırmaların kullanımına yer verilmiştir. Bu iki çalışma sayesinde, İttihatçıların sevk ve iskân politikası bir bütün olarak, kendi belgeleri ile gözler önüne serilmiş oluyor. Bir önceki çalışmada işlenmiş olmasına rağmen, bulunan yeni belgeler Kürtler bölümünü yeniden yazmayı gerektirdi. Bunun bir diğer nedeni de, İttihatçıların Kürtlüğü bir “sosyal problem” olarak kurgulayıp Kürtlerin asimilasyonunu Türkleştirme politikasının kurucu bir bileşeni haline getirmelerine vurgu yapmaktır. Üstelik bu İttihatçı politika, Cumhuriyet dönemine politik bir proje olarak miras kaldığından bu kimliğe yeniden yer vermek elzemdi.

1 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim, 2001.

Bu çalışmanın metodolojisini ve sınırlarını belirlemeden önce şunu vurgulamak gerekir ki, bu çalışmada hiçbir milliyetçilik teorisi model alınmamıştır. Asıl kaygı, İttihatçı Türkleştirme sürecini ve özellikle bu sürecin demografik yanını –mümkün merteye bunu gerçekleştirenlerin belgelerinden– anlamak ve herkesçe anlaşılmasını sağlamaktır.

Çalışma esas olarak, İttihatçıların uygulamalarının “iki zamanlı” bir politika içerdiğini göstermek için, iki bölümde iki önemli süreci ele almaktadır: bilgi inşa süreci ve bunun hayata geçirilmesi olan pratik süreç.

Ancak ilk bölümde, sadece kısa ve genel hatlarıyla tarihsel bir arka plan verilmiş, özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun göç ve iskân deneyimi, geliştirdiği politikalar ve demografinin devlet politikasını belirlemedeki yeri genel hatlarıyla gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Çünkü görüleceği gibi Osmanlı ve Türkiye tarihi, tüm insanlık tarihi gibi göç hareketleri ile önemli dönüşümlere uğramıştır. “Genişleme” döneminde, yani Osmanlı'nın heterojenleşme döneminde, dışa yönelik bir göç ve İspanya'dan kovulan sefaradların kabul edilmesi en önemli nüfus hareketleri olup, “gerileme” döneminde, yani homojenleşme döneminde ise, içe yönelik göçler ve özellikle Kafkas göçü dönemin en önemli nüfus hareketleri olmuştur. Son Balkan göçleri ile de etnik homojenleşme periyoduna girilmiş, Makedonya menşeli İTC (İttihat ve Terakki Cemiyeti), iktidarı 1913 Darbesi ile almış ve böylece göçmenlerin ülke kaderinde belirleyici olduğu bir iktidar dönemini açmıştır. Bu Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olacaktır. Yani, Kafkas göçleri İslâmî politikaların, Makedonya göçleri ise Türkleştirme politikalarının gündeme gelmesinin demografik nedenini ve zeminini oluşturmuştur.

İmparatorluk muhacerat sorunu ile boğuşurken, Türk Müslüman aydınlar Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük politikaları arasında, devleti kurtarma kaygısından dolayı uzun bir tereddüt dönemi geçirmişlerdir. Devletin yıkımını hızlandıracağı endişesi ile soğuk bakılan Türkçülük, Balkan Savaşı'ndan sonra uygun bir ortam bulmuş; Yusuf Akçura'nın gündeme getirdiği politik hat, Ziya Gökalp tarafından bir po-

litik kurtuluş reçetesi halini almıştır. Bu bölümde, bu iki tanınmış Türkçülük teorisyeninin yanı sıra, çok da dolaşımda olmayan, ama önemli bir etkisi olduğunu düşündüğüm Colmar Freiherr von der Goltz'e [bundan böyle Goltz Paşa] ve önerilerine geniş yer vereceğim. Osmanlı'da askerî eğitimi sistemleştiren ve yeni kuşak, mektepli subayların şekillendirilmesinde etkin bir rol oynayan Goltz Paşa, yayımladığı eserler ile İttihatçı kadrolar üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bu temel noktalara kısaca değindiğim bölümden sonra asıl iki bölüme yer vereceğim.

İmparatorluğun İslâmlaşması ve Türkleşmesinin her şeyden önce uygun nüfus bileşimi yaratılmasından geçtiğini ve Makedonya'da başarısız kalınca bunu Anadolu'da İttihatçıların hayata geçirdiğini ve bu amaçla nasıl üç temel araca başvurulduğunu göstermeye çalışacağım. Milyonlarca insanın imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna sevk ve iskânını bir mühendislik marifeti gibi gerçekleştiren İttihatçıların, hazırladığı etnografik araştırmalar, etnik istatistik ve etnik haritalara, arşivlerden elde edilen veriler ışığında yakından bakılacaktır. Anadolu'da yaşayan etnik dinsel toplulukları araştırma konusu haline getiren İttihatçıların, buna bir ampirik bilgi için değil, politikalarını "bilimsel" bir şekilde hayata geçirmek için başvurduklarını göstermek, bu bölümün meramı olacaktır. Etnisite araştırmaları, çoğunluğu Balkanlı İttihatçılar için bir *terra incognita* (bilinmeyen ülke) olan Anadolu'nun keşfinin olmazsa olmaz ayağıdır. 1915 Yazı'nda hazırlanan operasyonel etnik harita ve etnik istatistikler de önemli bir işlev görmüştür. Haritaların bir kısmı, basit ve çalاکalem hazırlanmış olsalar bile, köylerin etnik dağılımını göstermeleri açısından büyük bir işleve sahiptir. Bu bölümü değerli kılan, haritalar ve etnik istatistiklerin ilk defa bu çalışma ile gün yüzüne çıkmış olmasıdır.

Bu verilerin Anadolu nüfusunun yeniden biçimlendirilmesi için nasıl kullanıldığı, gayri-Türk ve gayrimüslim nüfusun % 10, % 5 ve % 2 oranında Türk ve Müslüman nüfus arasında nasıl dağıtıldığı ise son bölümde işlenecektir. Kronolojik bir kaygı ile ele alınan bu gruplara, Bulgarlar ile başlanacaktır.